

УДК 342.25:340.12:17.035.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.98>

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ

Савайда О.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2035-2604>

Цицик О.І.,

кандидат юридичних наук, викладач
кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9596-3712>

Савайда О.І., Цицик О.І. Ментальність як основа формування філософсько-правової моделі української громади.

У статті з'ясовано сутність такого філософсько-правового явища, як ментальність та її вплив на формування української громади. Також з'ясовано значення ментальності у процесі формування нової сучасної моделі української громади. На основі аналізу сучасної філософсько-правової доктрини розкрито також і сутність громади в умовах сучасного українського суспільства через призму її аксіологічних та культурологічних складових.

Також показано основні риси ментальності нашого народу, які так чи інакше впливають на різні процеси в нашій державі, зокрема і на процес формування громади, як об'єднуючого елементу для ефективного співжиття осіб між собою та з іншими суб'єктами в тому числі із державою.

Проаналізовано один із різновидів ментальності – національний менталітет, що також є важливим чинником у побудові та функціонуванні сучасної української громади, який розглядається як необхідна умова при розробленні як стратегічного плану розвитку і держави і права, так і тактичної лінії реформування самого суспільства.

В кожного народу є своя ментальна основа, яка є його важливою складовою. Вона утворюється у досить тривалий період часу, проте також і дієвість її триває також довго та передається з покоління в покоління. Завдяки цьому люди тримаються разом, об'єднуються в певні формації (громада), розвивають себе, осіб навколо себе та свою країну.

Така особливість нашого народу як ментальність (особливо сильний дух та свободолюдність) допомагає зрозуміти як і нам самим так й іншим народам нашу культуру, світобачення, звички та дії в певних історичних аспектах та сьогоденному бутті нашого народу. Сам менталітет створюється

дуже довго, і на нього впливають багато чинників, наприклад історичні події, державно-правові реформації тощо.

Також потрібно зазначити, що прослідкувавши процес утворення нашої державності можна стверджувати, що попри важку історичну долю у нас українців сформувався доволі сильний менталітет (особливо це зараз проявлено у час війни). Ця сильна сторона нашого менталітету проявляється майже в усьому, починаючи від ведення життя, у державно-правових процесах, та закінчуючи духовними аспектами.

Ключові слова: громада, об'єднання, модель, ментальність, національний менталітет, філософія права, правова культура, права людини.

Savaida O., Tsytsyk O. Mentality as the basis of the formation of the philosophical and legal model of the Ukrainian society.

The article clarifies the essence of such a philosophical and legal phenomenon as mentality and its influence on the formation of the Ukrainian community. The importance of mentality in the process of forming a new modern model of the Ukrainian community has also been clarified. Based on the analysis of the modern philosophical and legal doctrine, the essence of the community in the conditions of modern Ukrainian society through the prism of its axiological and culturological components is also revealed.

It also shows the main features of the mentality of our people, which in one way or another affect various processes in our states, in particular, the process of community formation, as a unifying element for the effective coexistence of individuals with each other and with other subjects, including the state.

One of the types of mentality is analyzed - the national mentality, which is also an important factor in the construction and functioning of the modern

Ukrainian community, which is considered as a necessary condition for the development of both a strategic plan for the development of the state and law, as well as a tactical line of reforming the society itself.

Each nation has its own mental base, which is its important component. It is formed over a fairly long period of time, but its effectiveness also lasts for a long time and is passed down from generation to generation. Thanks to this, people stick together, unite in certain formations (communities), develop themselves, the people around them and their country.

Such a peculiarity of our people as mentality (especially strong spirit and liberality) helps us and other peoples to understand our culture, outlook, habits and actions in certain historical aspects and the current being of our people. The mentality itself is created for a very long time, and it is influenced by many factors, for example, historical events, state and legal reforms, etc.

It should also be noted that following the process of the formation of our statehood, it can be stated that, despite the difficult historical fate, we Ukrainians have developed a rather strong mentality (this is especially evident now during the war). This strong side of our mentality manifests itself in almost everything, starting from the conduct of life, in state and legal processes, and ending with spiritual aspects.

Key words: community, association, model, mentality, national mentality, philosophy of law, legal culture, human rights.

Постановка питання. Сьогодні Україна як держава проходить складний історичний етап свого існування, функціонування та розвитку. І в такий не простий військовий період українське суспільство як ніколи потребує об'єднання - і у військовій сфері, і в сфері освіти та науки, і буденному житті людини та громадянина. Ще за минулі століття можемо відслідкувати активний інтерес до питань об'єднання людей, громадян, певних членів суспільства у відповідності до їх інтересів та вподобань. Такі об'єднання відповідно до розвитку суспільства, людства та державно-правових процесів створюються у відповідності до певних різносторонніх потреб та інтересів особистості, на які так чи інакше впливають різні аспекти, чинники та події (економічні, історичні, географічні, соціальні, державно-правові, психологічні, ментальні, культурні тощо), які відбуваються як в межах держави так і по за її межами, так і в самому суспільстві зокрема.

Сучасний стан розвитку українського суспільства та держави потребує широкої активності та участі людини та громадянина у різноманітних процесах їхнього прогресу, які в свою чергу призводять до покращення якості буття особи.

Тому, наша увага буде зосереджена на такій формі об'єднання людей як громада, а також на одній із складовій загальної культури - ментальності, яка може слугувати об'єднуючою основою для такого співіснування осіб, що і є **метою** даної публікації.

Виклад матеріалу дослідження. Зазначимо, що окреслюючи філософсько-правові підходи до розуміння поняття «громада», певні вчені розглядають її як певне історичне утворення спільноти людей, що характеризується спільністю традицій, культури; інші науковці трактують громаду як сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами, родинних стосунків, проживання на одній території, належності до певної соціальної групи, гарантії соціального захисту та підтримки; це існують такі думки щодо поняття "громади" як спільного, колективного споживача; як суб'єкта місцевого самоврядування; як територіально-об'єднаної сукупності людей, що формується на основі поєднання соціально-територіальних розбіжностей у специфічне соціальне утворення; як базової адміністративно-територіальної одиниці для подальшого творення державної цілісності; як сукупності множинних проявів одиничних інститутів; як суб'єкта публічно-приватних відносин, суб'єкта спільного господарювання. Проте, наш науковий інтерес дослідження цього явища полягає в демонстрації ментальних характеристик, які мають позитивний вплив на формування сутності та призначення громади [4, с. 123].

При розгляді сутності громади та в процесі її аналізу як системи (в тому числі і ментальної), яка характеризується складною структурою, прогресивну роль відіграє системно-функціональний підхід, який полягає у виокремленні складових соціальної взаємодії та з'ясуванні їх місця та функціонального призначення [3, с. 35]. Такий підхід передбачає аналітичний розгляд самоорганізації суспільства як процесу взаємодії певних соціальних інституцій, що складають комплексність. У контексті філософсько-правового бачення до такого підходу та з'ясування сутності, на нашу думку, громада аналізується як цілісна система світобудови, що має досить складну структуру, в якій кожна складова має власне призначення - індивідуалізація та виконує особливу роль (функції) - соціалізацію. Прерогативою цього бачення такої системи (держава, право, світопорядок) є можливість синхронного поєднання аналізу взаємопов'язаних сторін будь-якого об'єкта, зокрема і громади.

Безперечно, генеза громади в українському суспільстві має давню традицію, врахування якої покращить розуміння та усвідомлення механізму дії вказаного поняття в державно-правових процесах нашого суспільства, що в свою чергу в майбутньому може забезпечити ґрунтовний аналіз та концептуалізацію положень щодо національних,

регіональних і місцевих трансформацій у розумінні феномену громади на сучасному етапі.

Застосування системно-функціонального підходу дозволяє розкрити сутність громади крізь призму взаємодії її визначальних структурних компонентів: загальних інтересів та єдиної мети індивідуумів, спільної волі на дію й взаємної відповідальності, загальних моральних цінностей і правових імперативів тощо [1, с. 137]. Окрім того, даний підхід дає можливість осмислити усі аспекти та виміри громади в їх взаємозалежності: як соціального феномену; як певної сфери реалізації надважливих екзистенціальних запитів, потреб; як світоглядного, ціннісного конструкту; як джерела громадянської ініціативності та активності; як суспільно-правової практики.

Гене́за сутності громади у філософсько-правовому дискурсі, на нашу думку, ще не розглядалася з погляду формування її через ментальні основи народу. Філософсько-правовий аналіз сутності та ролі громади в умовах побудови демократичного прогресивного суспільства передбачає визначення основних концептів тлумачення громади загалом як у вітчизняному, так і зарубіжному науковому дискурсі, а також елементів її наповнення.

Тому, розкриваючи сутність та призначення громади для суспільства, держави та демонструючи особливості історичної та сучасної інтерпретації спільноти (громади) у філософсько-правій думці та характеристиці концептуальних засад значення та ролі громад у поступі правової держави в умовах побудови демократичного правового суспільства, на нашу думку потрібно також звернутися і до ментальних та культурологічних витоків нашого народу.

Менталітет народу зберігає та захищає також набуті у минулому етноісторичні загальнолюдські цінності, в тому числі й правові. Тому, безперечно один із різновидів менталітету, правовий менталітет вважають категорію константною та яка розвивається в площині природного – правового права, та яка вимірюється протягом довгого періоду [5, с. 85].

Звичайно таке історичне, еволюційне, культурологічне накопичення за кожний наступний тривалий період часу призводить до того, що ментальна сфера набуває й нових правових цінностей (хоч це відбувається досить тривало та повільно), правових традицій, правових образів, правових установок, які характерні для існуючих реалій сьогодення.

В певних етапах такого системного накопичення (може також бути присутнє на рівні правоментальних виявів), виникають (формується або запозичуються) нові правові цінності, установки, символи, стереотипи, які в процесі кореляції суспільства, що має місце у певну епоху у конкретному соціумі чи типі цивілізації, так чи інакше

призводять до змін правових явищ, зокрема і самої сутності та призначення громади.

Проте, на нашу думку, ключовими та незмінними ментальними позиціями нашого народу в своїй життєдіяльності залишаються українська самобутність, національна неповторність, домінування принципу соціальної справедливості над формальною справедливістю, техніко-юридична досконалість до зовнішньої простоти термінологічного та поняттєвого апарату, національна мова правотворчості тощо [2, с. 239]. Безперечно, світогляд (а це є частина менталітету) формується під впливом усього, що відбувається в країні, в тому соціумі де зростає, формується та розвивається людина.

Кожен, хто живе в Україні, незалежно від національності, потрапляє під вплив української енергетики. Український менталітет, котрий формувався тисячоліттями, феєрично швидко набув за роки незалежності нових рис, при чому цей процес вражає своєю національною колоритністю. Період незалежності знаменується різними трансформаційними етапами – змінами соціальних умов і політичних конструкцій. Незважаючи на відсутність економічних реформ, в Україні за останні півтора десятка років відбулися просто колосальні зміни [6, с. 94].

Це все вплинуло на згуртованість народу, змінило окремі риси менталітету українців, особливо це помітно зараз серед молоді, в якій чітко проглядається шалена активність та небайдужість до тих процесів які відбуваються навколо неї та в державі, а також і готовність до реальних змін які залежать саме від дій кожного (як в політичному житті так і в повсякденному). Проте також на противагу вказаній категорії з'явилася маса людей неосвічених, несвідомих, інертних (проте їх меншість).

Як відомо, менталітет – це певна сукупність генетично і соціально обумовлених ознак, притаманних певній нації, які пройшли підтвердження своєї ефективності протягом тривалого часу. Також до основних елементів та складових ментальності українського народу можна віднести риси характеру, спосіб їхнього міркування та ступінь усвідомлення, групові рішення (як демонстрація згуртованості та єдиної мети), система цінностей (і моральних, і правових, і загальнолюдських) і норм поведінки (природного права та позитивного) [4, с. 44]. На нашу думку, розглядаючи менталітет українців потрібно відмітити, що вони мають в ньому такі своєрідні особливості, як демократичність, емоційність, індивідуалізм, релігійність (символізм, традиційність), миролюбність.

Хочемо продемонструвати думку, яку висловлює І.Б. Стадник, з якою ми також погоджуємося. Науковець розглядає ментальність, як усвідомлену систему символів, що формуються в рамках кожної даної культурно-історичної епохи і закрі-

плюються у свідомості в процесі спілкування з собою подібними. «Зміст її міститься в когнітивній сфері та визначається насамперед тими знаннями, якими володіє дана спільнота, разом із віруваннями, утворюючи уявлення про навколишній світ, задаючи разом із домінуючими потребами та архетипами колективного несвідомого, ієрархію цінностей, яка є характеристикою даної спільноти» [7, с. 15].

Актуалізуючи тему спільноти (громади) у філософсько-правовому дискурсі та впливу ментальності на процес формування таких спільнот, слід акцентувати на науковій значущості західноєвропейських науковців. З огляду на це, філософсько-правовий аналіз громади здійснюється у трьох різних наукових дискурсах: перший – вітчизняний (український), другий – східний (пострадянських країн), третій – західний (європейський та американський) [8].

На нашу думку, це дозволяє виявити загальні тенденції, що впливають на філософсько-правове розуміння громади в Україні, а також визначають національно-ментальну особливість ґенези та структуру громади як соціокультурного феномену. Водночас треба взяти до уваги те, що громада (спільнота) є способом національно-правової самоорганізації, оскільки репрезентує форму життя та взаємодії людей в умовах глобалізаційного прогресу суспільства, які між собою пов'язані культурно-історичним корінням, філософським світоглядом й правовою надбудовою [9, с. 158].

Доречно, розглядаючи ментальність як основу формування філософсько-правової моделі української громади, також приділити увагу й національному менталітету, адже саме він дає підстави для розуміння формування вказаної моделі. Ґенеза філософсько-правових поглядів на європейському континенті щодо сутності національного менталітету полягає в активізації особи в громадське життя та виступає як суб'єкт втілення громадянських прав й свобод, що в свою чергу надає їй особливого світоглядно-філософського значення.

У сучасному світі національний менталітет відіграє помітну роль в процесі побудови суспільства та в процесі різних державно-правових реформвань. Тому, ретельне врахування особливостей національного менталітету, його рис та природно-правових основ його зародження, особливо на стадіях об'єднання та в перехідних етапах формування державності, так чи інакше повинні бути враховані при розробленні як державної політики та стратегічних планів її розвитку, а також і при трансформаційній лінії реформування українського суспільства.

Безперечно національний менталітет в своїй основі має систему поглядів, переконань, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних установок та різних норм, в основу яких покладено історичний досвід та синтез реальних суспільних

потреб та інтересів народу, що можна чітко побачити в типовій поведінці осіб через їхні стереотипи сприйняття, реакції (ухвалення рішень) і поведінку.

На нашу думку, основи ментального світобачення закладають та визначають, й підтримують на належному рівні міру згуртованості суспільства та кожного в різних форматах об'єднання. Звичайно поза межами національного менталітету особа не може проявляти своє буття, тому на особистісному рівні національний менталітет формується у процесі соціалізації особи, яка зазвичай в прогресивних особистостей триває все життя (навчання, самореалізації, засвоєння національної культури, ідентифікації себе з найближчим соціальним етнічним оточенням тощо) [10].

Деякі науковці основну потребу гуртування людей в громади вбачають в необхідності спілкування заради задоволення спільних потреб й знаходження сенсу життя, а також у виконанні соціального аспекту, як виконанні функції, яка забезпечує загальнолюдські блага та суспільний порядок [11, с. 332].

У конкретній людині нашої держави ментальність є своєрідним проявом «характеру» нації, народу. У процесі спільного проживання з іншими людьми, індивідуальні ознаки ментальності переносяться в загальний зміст, а це, в свою чергу, презентує українську ментальність вже на загальноетнічному та загальнодержавному рівнях.

Проте ми б хотіли зазначити, про виняткове місце громадського буття людини в процесі такого об'єднання та формування саме громади, на основі ментальних чинників народу до якого належить ця особистість.

Привівши погляди відомого мислителя, філософа Цицерона, який зосереджуючись на проблематиці походження держави, відзначає, що вона є надбанням й спільною власністю народу, а відтак громадянської общини (громади). У процесі осмислення держави. Цицерон намагається визначити сутність громадянської общини (громади), котру він тлумачить як «гурт людей, що пов'язані між собою згодою». Зосереджуючи свою увагу на природній схильності людини до об'єднання в спільні соціальності, мислитель відзначає, що громада є наслідком втілення власної волі індивідів до єднання – «народним установленням». Ключовими моментами, що зв'язують громадян в такому об'єднанні, Цицерон визначає спільні права й обов'язки індивідуумів, а також їх загальне підпорядкування одному закону. [12, с. 127].

Згідно з доктриною Г. Зімеля, існує дві дефініції поняття «суспільства», котрі потрібно чітко виокремлювати для того, щоб усвідомити призначення громади в сучасному державотворенні. Щодо першого розуміння, то суспільством є певна множина соціалізованих індивідуумів, які формують спільноту внаслідок певної історичної реаль-

ності; у другому тлумаченні йдеться про певну систему форм відносин між індивідуумами, у результаті якої проста множина трансформується в спільноту, тобто тут об'єктом дослідження постають сили, відносини та форми через які індивідууми соціалізуються, долучаються до суспільного життя [13, с. 105]. Вчений визначає поняття «соціації» як форми, завдяки якій індивідууми на основі всіляких інтересів утворюють єдність, в якій вони і реалізують дані інтереси. Філософ наголошує, що соціації (громади) утворюються коли відокремлене (ізолюване) співіснування індивідуумів набуває форми взаємодії та характерологічних ознак сумісного буття [13, с. 106].

Водночас форми соціації (громади) повинні вивчатися як самодостатні явища (тобто, самі собою), однак не як функціональні складові соціального цілого. Власне таке ціле, що діяло би поза формами (громад) та самостійно, автономно від них, елементарно не існує.

Висновок. Сутність сучасного розуміння громади не може розглядатися, як це було раніше, лише через площину політичного спрямування. Сьогодні громада є уособленням та реально дієвим механізмом задоволення потреб та інтересів індивідів, які об'єднані в таку спільноту на законних підставах (тобто в рамках позитивного права) та є виразом тих ментальних основ, які є підґрунтям для такого спільного об'єднання.

Як одна із головних засад формування громади в сучасному державному будівництві – ментальність, яка проявляється в так званій специфіці світосприйняття та світотлумачення, що властива конкретному народові. Кожна нація - це свого роду індивідуальність, жива цілісність, головними ознаками якої є особливості психічного складу і типів мислення.

Такі основні риси української ментальності, які розглянуті нами для побудови сучасної моделі громади в нашій державі, на нашу думку, формуються на підставі культурних архетипів під впливом географічних, соціально-історичних, моральних, релігійних та ідеологічних чинників, а тепер ще й глобалізаційних. Історія кожного народу є результатом взаємодії змінного соціального середовища і відносно незмінного складу духовного світу цього народу. Проте в більшості, ментальність українського народу формувалася під впливом складних історичних обставин, що можна навіть й зараз побачити.

Громада виступає посередником між індивідуумом та світом, вона стає внутрішнім ментальним єднанням певного кола людей, що спершу сформувалася на природно-історичній основі, а пізніше отримала здатність впливати на соціум. Отже, якщо раніше у базис спільноти закладалися історія, традиція, то нинішня громада трансформується в реальній дійсності, при цьому вона звичайно використовує ментальні основи своєї культури та

нації. Власне простір спільності громади є місцем формування нового соціального досвіду, а її члени виступають осередками кристалізації соціорієнтовних феноменів.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с.
2. Правова традиція українського народу: загальнотеоретичне дослідження / П.М. Рабінювич, С.П. Рабінювич / *Проблеми філософії права. 2008-2009*. Т. VI-VII. С. 239–241.
3. Лушагіна Т.В. Поняття «громада» у вітчизняних концепціях державотворення XIX поч. XX ст. *Науково-методичний журнал*. Т. 131. Вип. 118. Політологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 35–38.
4. Попович М.В., Кисляковська І.В., Вяткіна Н.Б., Навроцький В.В., Васильченко А.А., Кохан Я.О., Омельянчик В.Й., Маєвський О.Л., Кузнецов В.І., Ішмуратов А.Т., Кримський С.Б., Писаренко Ю.Г., Депенчук Л.П., Білодід В.Д., Йолон П.Ф. *Проблеми теорії ментальності*. К.: Наук. думка, 2006. 408 с.
5. Кобко-Одарій В.С. *Правовий менталітет українського народу: особливості формування і розвитку: дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.01 / Одеса, 2019. 230 с.*
6. Стражний О. *Майдан. Події – свідчення – менталітет*. Дух і Літера. Київ. 2016. 360 с.
7. Стадник І.Б. *Українська ментальність у контексті відродження національної духовності: автореф. дис. на здобуття канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / І.Б. Стадник; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса). О., 2003. 20 с.*
8. Світ Громад: інтернет-сервіс. URL: <http://wos.org.ua/about>.
9. Тимечко І. *Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку: монографія*. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України», 2019. 444 с.
10. Бойко О.Д. *Національний менталітет / Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін... Київ.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71042>.*
11. Шевченко А.О. *Правова природа і статус територіальної громади: доктринальний аспект*. *Науковий вісник Національ-*

- ної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. С. 332–343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2017_3_30.
12. Філософія права: навч. посіб./ О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького та Б.Ф. Чміля. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
13. Зіммель Г. Як існує суспільство? *Соціологічний журнал*. 2004. № 2. С. 102–114.